

Prof.dr. Muhamet SHATRI
(Prishtinë)

ÇLIRIM APO RIPUSHTIM JUGOSLLAV I KOSOVËS DHE TROJEVE TË TJERA ETNIKE MË 1944

Lufta e Dytë Botërore krijoi kushte të reja gjeopolitike në Ballkan dhe në trojet etnike shqiptare. Gjatë kësaj lufte Kosova dhe trojet e tjera etnike shqiptare u pushtuan nga Italia, Gjermania dhe Bullgaria dhe u ndanë ndërmjet tyre. Në bisedimet rreth ndarjes u theksua se kriter themelor për përcaktimin e kufijve të rinj, do të ishte përkatësia kombëtare e popullsisë, kriter i shkelur shumë nga Fuqitë e Mëdha gjatë caktimit të kufijve të Shqipërisë më 1913.¹

Për Kosovën dhe trevat e tjera etnike bashkimi me Shqipërinë, edhe pse jo i plotë, ishte shembull i bashkimit kombëtar, që u krye në rrethanat e konfliktit botëror. Copëtimi i Jugosllavisë bëri të mundur që shqiptarët e pjesës më të madhe të Kosovës dhe trevave të tjera të përfitonin për të realizuar ëndrrën e tyre për bashkimin kombëtar. Veprimtaria që zhvilluan ata për ta materializuar e konkretizuar këtë bashkim ishte e njohur dhe e

¹ Me gjerësisht *Dokumente britanike për çështjen shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër 1912-1913*, përgatitja dhe redaktimi Muhamet Shatri, botim i Qendrës së Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, Tiranë, 2012.

zakonshme. Por, ajo që e vinte në dyshim këtë realitet ishte fakti se bashkimi i trojeve u realizua me dhunë dhe nga shtetet e bllokut fashist, ndërsa pjesëtarët e Aleancës antifashiste u shprehën në parim kundër këtyre ndryshimeve territoriale. Aspirata e popullit shqiptar për bashkim kombëtar u realizua në periudhën e luftës, në rrethana që nuk u krijuan dhe nuk u përcaktuan prej shqiptarëve. Duke konfirmuar këtë të vërtetë studiuesi P. Moulton shkruante se "është ironi e fatit që në këtë kënd të errët të Evropës, vetëm fashizmi ndreqi atë që ishte dhe vazhdoi të jetë padrejtësi".²

Pozita e shqiptarëve, por edhe të etnikumeve të tjera që jetonin në Kosovë, në zonat pushtuese ishte e ndryshme, varësisht nga qëndrimet që historikisht kishin formuar italianët, gjermanët dhe bullgarët ndaj shqiptarëve. E gjithë kjo shoqërohej me luftën për territore dhe mbizotërim në zonat e pushtuara në mes shqiptarëve në njërën anë dhe serbëve e malaziasve në anën tjetër. Për shqiptarët s'do mend gjendja dhe pozita më e mirë ishte në zonën italiane të pushtimit, ndërsa më pak në atë gjermane, sepse atje rreziku nga çetnikët ishte më i madh, ndërsa në zonën bullgare shqiptarët rrezikoheshin, veç çetnikëve, edhe nga vetë pushtuesit bullgarë, të cilët herë pas here organizonin veprime gjenocidiale.³

Shqipëria, ndonëse e pushtuar nga Italia, ishte një mburojë e qenies etnike shqiptare dhe një mundësi për rigjallërimin e aspiratave kombëtare dhe kohezionin mbarëshqiptar. Nuk duhet harruar se në Kosovë dhe viset e tjera nuk ishte parë flamuri kombëtar që nga kapitullimi Austro - Hungarisë më 1918 dhe në disa qytete si Mitrovica, Prizreni, Shkupi etj., flitej me të madhe gjuha turke. Dhuna dhe terrori i Mbretërisë së Jugosllavisë

² Moulton Mayer, "Albanian Irredentism", The New Leader, 6 august 1962.

³ Adem Murati, *Ramadan Agushi 1919-1991*, Prishtinë, 2003, f. 66-67; Ramadan Asllani, *Hasan Remniku, luftëtar për etninë shqiptare*, Prishtinë, 2011, f. 68.

detyruan që të shpërnguleshin me qindra mijëra shqiptarë, kurse ata që mbetën në vend jetonin në skamje e mjerim dhe të ekspozuar ndaj asimilimit dhe asgjësimit fizik.⁴

Krahu i djathtë atdhetar i Lëvizjes Kombëtare që nga fillimi i luftës përpiloi platformën për bashkimin e të gjitha trojeve etnike, ndonëse pjesa më e madhe e tij, mbështetej në forcat e Boshtit. Aq me tepër kur Gjermania paraqitej si çlirimtare, sepse bashkë me aleatët kishte shpartalluar Mbretërinë e Jugosllavisë. Krahas kësaj ajo konsiderohej si pasuese e Austro - Hungarisë, që kishte përkrahur fuqimisht Shqipërinë në Konferencën e Ambasadorëve në Londër dhe e kishte dëbuar sundimin serb gjatë Luftës së Parë Botërore nga pjesa më e madhe e Kosovës.⁵

Për jetësimin platformës çlirimit dhe të bashkimit kombëtar me përkrahjen e Gjermanisë, vepruan dhe luftuan *Komiteti Kosovës, Lidhja Popullore Shqiptare* dhe sidomos Lidhja e Dytë Shqiptare e Prizrenit, e cila, nga shtatori i vitit 1943 deri në gjysmën e dytë të nëntorit të vitit 1944, arriti të mbronte pjesën më të madhe të Shqipërisë së Sipërme, përfshirë edhe gati tërë Sanxhakun. Por një pjesë e tij, përkatësisht bërthama e Lëvizjes Nacional Demokratike (grupi i irridentes me në krye Selman Rizën, duke ndjekur përcaktimin programatik e rilindësve, e shihte vendin e Shqipërisë në botën demokratike perëndimore.⁶

Parimisht shqiptarët anonin kah aleanca Perëndimore, sepse që nga Lidhja Shqiptare e Pejës, Haxhi Zeka p.sh. Anglinë e shihte si një vend i cili mund ta merrte në mbrojtje Shqipërinë. Nuk duhet harruar mbrojtja që i bëri Shqipërisë presidenti Vilson në Konferencën e Paqes në Paris.

⁴ Shih më gjerësisht Muhamet Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore*, Prishtinë, 1997.

⁵ *Arkivi i Institutit të Historisë Ushtarake* (AIHU), Pragë 8, f. 492-495; Tahir Zajmi, *Lidhja e Dytë e Prizrenit*, Bruxelles, 1965, f. 40; Muhamet Shatri, *Lëvizja Nacionalçlirimtare në Prizren dhe rrethinë (1941-1945)*, Prishtinë, 1987, f. 146.

⁶ Xhafer Deva, *Jeta dhe veprimtaria*, New York, 1980, f. 45.

Nga ana tjetër, bashkimi i Kosovës me Shqipërinë krijoi mundësinë e depërtimit të ideve komuniste, por këto ide për shkak të përvojës së hidhur nën pushtetin serbo - jugosllav, si dhe për faktin se ato vinin nga Rusia, projektuese e zbatuese e platformës dhe e strategjisë shekullore antishqiptare, nuk patën mbështetje e pretenduar në popullin shqiptar të Kosovës dhe të trevave të tjera shqiptare veriore e lindore. Prandaj, komunistët shqiptarë të Kosovës dhe të viseve për rreth, përfshirë këtu edhe ata të ardhur nga Shqipëria, mbetën deri në fund të luftës ujdhesë e izoluar në detin e komunistëve sllavë dhe përpjekjet e pjesës së tyre atdhetare për jetësimin e idealeve të çlirimit kombëtar në bashkëpunim me armiqtë shekullorë ishin një utopi.⁷

Udhëheqja e Partisë Komuniste Shqiptare (PKSH), nën diktatin e emisarëve të Partisë Komuniste Jugosllave (PKJ), që në fillim pranoi vlerësimet globale të PKJ për Shqipërinë, si plasdarmë e imperializmit italian në Ballkan dhe si bazë e kundërrevolucionit. Ajo, gjithashtu në bazë të vendimeve të fuqive drejtuese të koalicionit antifashist, nuk i njohu kufijtë e caktuar nga Italia, Gjermania dhe Bullgaria, si kufij të vendosur me luftë nga pushtuesit fashistë, dhe për interesat e tyre.⁸ PKSh theksonte se "zgjerimi i Shqipërisë është parullë e fashizmit dhe e tradhtarëve të vendit, për të ngjallur ndjenjat shoviniste, për të forcuar armiqtësinë e popullit tonë me popujt fqinjë jugosllavë e grek dhe për ta larguar atë nga lufta".⁹

Qëndrimet e komunistëve shqiptarë nga Kosova dhe trevat e tjera për lidhje organizative me PKSh u kritikuan në të gjitha këshillimet e Komitetit Krahinor (KK) të PKJ në të cilat, në vend që të demaskohej shovinizmi e sektarizmi i kuadrove serbo - malazeze, akuzoheshin komunistët e pakët shqiptarë për

⁷ Arkivi i Institutit të Historisë së Kosovës (më tej: AIHK), d. 1615, 155 dhe 305.

⁸ Enver Hoxha, *Titistët (Shënime historike)*, Tiranë, 1982, f. 72.

⁹ Po aty.

oportunizëm, për rënie në pozitat e masave, madje edhe për irredentizëm shqiptaro - madh. Këto akuza u drejtuan edhe kundër komunistëve të ardhur nga Shqipëria, të cilët u përpoqën ta orientonin popullin shqiptar të Kosovës dhe të trevave të tjera shqiptare drejt luftës së përbashkët antifashiste me popujt e Jugosllavisë.¹⁰

Nga ana tjetër Komiteti Qendror (KQ) i PKSh i urdhëronte komunistët shqiptarë që erdhën në Kosovë dhe në trevat e tjera shqiptare të viheshin nën urdhrin e KK të PKJ për Kosovën, si dhe të KK të PKJ për Serbinë, Maqedoninë dhe Malin e Zi. KQ i PKSh nuk pranoi asnjë kërkesë për lidhjen e organizatave partiake të Kosovës dhe të trevave të tjera shqiptare me KQ të PKSh, edhe pse shumë prej tyre ishin ngritur në sajë të punës së komunistëve të ardhur nga Shqipëria dhe veprimtarëve shqiptarë të këtyre trevave. Në porositë e KQ të PKSh vihej në dukje se komunistët shqiptarë me kalimin në "trevat jugosllave do të bëheshin anëtarë të PKJ dhe se për punën e tyre duhej t'u përgjigjeshin organizatave dhe forumeve udhëheqëse të PKJ".¹¹

Kjo vijë dhe këto porosi të dhëna në atë kohë, të cilat ishin kushtëzim nga trojka drejtuese e koalicionit antifashist, u bënë argumente themelore për të refuzuar, në pranverën e vitit 1942, kërkesën e komunistëve shqiptarë Shqip Mustafa, Abdullah Krashnica dhe Jahja Osmani që organizatat e partisë të Tetovës, Gostivarit, Dibrës, Kërçovës dhe të Strugës të lidheshin me KQ të PKSh. Atyre iu sugjerua që të bashkoheshin në luftë kundër pushtuesve nën udhëheqjen e PKJ. Madje kërkesa e tyre u kualifikua nacionaliste dhe Komiteti Vendi i PKJ të Tetovës e përjashtoi Sh. Mustafën nga radhët e veta.¹²

¹⁰ Zbornik I, knj. 19, d. 129, st., 475 i 543.

¹¹ Arkivi i Komitetit Krahinor të Lidhjes së Komunistëve të Kosovës (AKK të LKK), Stenogrami IV, 44.

¹² Masar Kodra, *Albanska narodnost u organizacijama KPM i organima NOP-a, Vjetari i Arkivit të Kosovës XXI-XXII*, Prishtinë, 1986, f. 215.

Organizata e partisë e qarkut të Shkodrës, në përputhje me direktivat dhe udhëzimet e KQ të PKSh, që organizimin e lëvizjes në Kosovë dhe trevat e tjera shqiptare ta bënte PKJ dha një ndihmë të madhe për organizimin e Lëvizjes në Ulqin, Tivar, Plavë e Guci dhe trevat e tjera shqiptare, vetëm duke besuar në një zgjidhje të drejtë e me mirëkuptim për të ardhmen e tyre. Veprimtarët antifashistë që u dërguan në ato rajone, si Ahmet Haxhia, Naim Gjylbegu, Daniel Matlia, Hajrulla Kastrati, Reshit Rusi etj., dhanë ndihmesën e tyre në organizimin e Partisë, të njësive partizane që u vunë nën komandën e PKJ dhe të Ushtrisë Nacional çlirimtare të Jugosllavisë.¹³

Edhe në këto treva pengesë kryesore për pjesëmarrjen e shqiptarëve në lëvizje ishte mungesa e platformës së qartë për zgjidhjen e çështjes nacionale dhe qëndrimi shovinist dhe sektar i veprimtarëve malazez ndaj popullit shqiptar. Organizata e PKJ e Ulqinit, që përbëhej ekskluzivisht nga malazeztë, nuk mund të bëhej interpretuese e aspiratave të shqiptarëve, që përbënin shumicën absolute të popullsisë në këtë trevë. Veprimtarët dhe simpatizantët e lëvizjes nga radhët e shqiptarëve u shfrytëzuan vetëm si ndërlidhës me Lëvizjen në Shqipëri dhe me ithtarët e saj në radhët e ushtarëve dhe të oficerëve të garnizonit të ushtrisë shqiptare në Ulqin.¹⁴

Ndërkohë, në vitin 1942, KK i PKJ për Kosovën kishte 12 anëtarë, dhe prej tyre vetëm 4 ishin shqiptarë, kurse në Byronë Politike prej 5 anëtarëve vetëm njëri ishte shqiptar (F. Hoxha).¹⁵ Kjo gjendje e përfaqësimit të komunistëve shqiptarë ishte edhe në viset e tjera shqiptare nën ish - Mbretërinë Jugosllave. Me këtë

¹³ *Historia e Shqipërisë*, III, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, 1984, f. 630-631.

¹⁴ *AKK të LKK*, Stenogrami III, f. 478, 483.

¹⁵ *Arkivi Qendror i Ushtrisë* (AQU), Fondi (F) Shtabi i Përgjithshëm(ShP), Trakt i KK të PKJ të Kosovës, shkurt 1943.

pjesëmarrje natyrisht ishte e vështirë të realizohej pjesëmarrja masive e shqiptarëve në Lëvizjen Antifashiste.

Për më tepër, KQ i PKJ kishte deklaruar që nga fillimi i luftës se angazhohej për ruajtjen e tërësisë dhe unitetit të shtetit jugosllav. Prandaj, nuk qëndron as slogani se komunistet jugosllavë na tradhtuan. Në raportet ndërshtetërore dhe ndërmjet lëvizjeve të ndryshme ka diplomaci e veprime që lejohen në kushte të luftës.

Komunistët jugosllavë, ndonëse i thërrisnin shqiptarët që t'i kundërviheshin fashizmit, nuk ishin të kënaqur me demonstratat antifashiste, që u organizuan në Kosovë dhe trevat e tjera shqiptare gjatë viteve 1941 - 1943. Atyre nuk u pëlqente pse këto demonstrata përkujtonin përvjetorin e Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë. Ata shin kundër parullave me karakter patriotik e antifashist: “Poshtë Italia”!, “Rroftë Shqipëria”!, të shoqëruara me këngët atdhetare “Vlora, Vlora, bini djem ju lumtë dora”!, “E mbrojmë me gjak, se lëshojmë aspak”! etj.¹⁶

Në analizën që KK i PKJ për Kosovën u bëri këtyre demonstratave, u kritikua pjesëmarrja e komunistëve dhe e veprimtarëve shqiptarë të lëvizjes Antifashiste në to dhe u nënvizua se ky aktivitet kishte qenë i njëanshëm dhe në dobi të interesave të nacionalizmit shqiptar.¹⁷

Nga ana tjetër, Konferenca e Parë e Vendit e marsit të vitit 1943 e PKSH nuk e shtroi fare çështjen e Kosovës dhe të trevave të tjera shqiptare, edhe pse ky problem ishte i pranishëm që nga hapat e parë të jetës e të veprimtarisë së kësaj partie. Kjo nuk kish si të ndodhte kur dihet se strukturën organizative të organeve më

¹⁶ Arkivi Qendror i Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSh), Fondi (F). Ministria e Punëve të Brendshme (MPB), viti 1942, dos. 1582, fl. 2, Prefektura e Prizrenit për Ministrinë e Punëve të Brendshme (MPB), më 15. XII. 1942.

¹⁷ Arkivi i Komitetit Krahinor të Lidhjes së Komunistëve të Kosovës, (AKK të LKK), Dragutin Djordjeviç, *Borba komunista i ostalih rodoljuba u okupiranoj Djakovici* (dorëshkrim), f. 32.

të larta të Partisë dhe përbërjen e tyre e vendosën emisarët jugosllavë, Milladin Popoviqi dhe Dushan Mugosha.¹⁸

Në korrikut 1943, delegati i Shtabit Suprem (ShS) të UNÇJ dhe Komitetit Qendror (KQ) të PKJ, Svetozar Vukmanoviç Tempos, në vazhdim të përpjekjeve për të kontrolluar e shfrytëzuar luftën e popullit shqiptar, kishte arritur me drejtuesit e Lëvizjes Antifashiste Çlirimtare (LAÇ) të Shqipërisë një marrëveshje, e cila parashikonte "bashkëpunimin" në zonat kufitare, marrjen e masave të përbashkëta politike e ushtarake për aktivizimin e shqiptarëve në ato vise në luftën e armatosur kundër pushtuesit dhe "forcimin e vëllazërim - bashkimit të serbëve, malazezve dhe shqiptarëve".

Në këtë mënyrë, ndërsa komunistët shqiptarë të Kosovës me vise luftonin kundër luftës vëllavrasëse ndërmjet popujve dhe angazhoheshin për bashkëpunim të ndërsjellë, shumica e komunistëve jugosllavë e veçanërisht kuadrot e tyre udhëheqëse, synonin përçarjen e forcave drejtuese të popullit shqiptar dhe gjunjëzimin e tyre. Këtë e ilustron qartë edhe letra e M. Popoviqit dërguar sekretarit të KK të Kosovës, Pavle Joviçeviçit, më 11 korrik 1943. Në letër midis të tjerash, theksohej: "ne kemi për qëllim që fillimisht Ballin ta copëtojmë në grupe e pastaj ta shkatërrojmë deri në fund".¹⁹

Siç dihet në Mbledhjen e Mukjes u arrit marrëveshja historike për luftë të përbashkët e të menjëhershme kundër pushtuesve fashistë për një Shqipëri të lirë, demokratike e popullore e për zbatimin e parimit të vetëvendosjes për një Shqipëri Etnike. Është meritë e krahut demokrat brenda FNÇ të përfaqësuar nga Abaz Kupi, Mustafa Gjinishi, Ymer Dishnica, Myslim Peza, Sulo Bogdo, Omer Nishani, Shefqet Beja etj., që në

¹⁸ Arkivi i Komitetit Qendror të Partisë Komuniste të Jugosllavisë (AKQ të PKJ) 1943/1944, Letër e Milladin Popoviqit e dt. 29. VII. 1943, dërguar Ivan Millutinoviqit.

¹⁹ Zbornik I/19, d. 42, f. 230.

kundërshtim me frymën dhe veprimet e komunistëve, me në krye E. Hoxhën dhe në bashkëpunim me nacionalistët Mithat Frashëri, Thoma Orollagaj, Hasan Dosti, Vasil Andoni, Hysni Lepenica, Skënder Muço, Nexhat Peshkëpia etj., arritën të realizojnë marrëveshjen e Mukjes më 1 - 2 gusht 1943.²⁰

Mirëpo, sapo mësuan për vendimet e Mukjes, emisarët e PKJ pranë PKSh, reaguan ashpër sepse ajo ishte e papranueshme për udhëheqjen jugosllave. M. Popoviq ka pranuar vetë se ka ndikuar në PKSh dhe në LAÇ që gjithsesi të prishnin Marrëveshjen e Mukjes.²¹

Pra, është e qartë se rolin vendimtar në prishjen e marrëveshjes e pati PKJ. Ajo nuk mund të lejonte që PKSh, të cilën ajo e konsideronte se e kishte krijuar vetë, "të bënte pazarllëk me nacionalizmin shqiptar të tipit irredentist". Ky përfundim shprehet edhe nga parashtrimi që i bën Vladimir Dedijeri Marrëveshjes së Mukjes, të cilën e paraqet si shembull të "deviacionit shqiptaro - madh".²²

Akti antikombëtar i prishjes së Marrëveshjes mbarë shqiptare u konfirmua më 8 gusht 1943, kur E. Hoxha në emër të KQ të PKSh lëshoi një qarkore me porosinë e përgjithshme se

²⁰ *Historia e Popullit Shqiptar për shkollat e mesme*, Tiranë, 1994, f. 200-201.

*Përfaqësuesit e komunistëve në delegacionin e KPNÇ, Ymer Dishnica dhe Mustafa Gjinishi, ngurruan në fillim të pranonin platformën e ofruar nga bashkëbiseduesit e tjerë që të luftohej për Shqipërinë Etnike. Ata i kishin porositur se nuk mund të pretendohej që të kërkohej Kosova dhe trevat e tjera shqiptare." Nuk e duam Kosovën, u kishin thënë në KQ të PKSh se na e ka falur armiku", "nuk mund ta kërkojmë Kosovën, sepse vemi në kundërshtim me Kartën e Atlantikut në të cilën nuk përmendet fjala etnike dhe se po të kërkojmë Kosovën bëhemi edhe ne si Mustafa Kruja, sepse edhe ai kërkon Kosovën" etj. Këto teza ishin të M. Popoviqit e të D. Mugoshës, të cilët vazhdimisht bënë presion në KQ të PKSh që të mos pranonte kurrfarë marrëveshjeje me *Ballin Kombëtar* dhe me forcat e tjera atdhetare (*Marrëveshja e Mukjes, Flamuri*, viti I, 5, 1944)

²¹ R. Rajoviq, *Autonomia e Kosovës*, Beograd, 1985, f. 293.

²² Reginald Hibbert, *Fitorja e hidhur, Lufta Nacional Çlirimtare e Shqipërisë*, Shtëpia Botuese e Lidhjes së Shkrimtarëve, Tiranë 1993, f. 94.

”çfarëdo bashkëpunimi me Ballin duhej ndërprerë”. Nën presionin e emisarëve të PKJ, Marrëveshja e Mukjes u dënua edhe nga Këshilli i Përgjithshëm Nacionalçlirimtar (KPNÇ), i cili gjithashtu e quajti si ”qëndrim që nuk përputhet me interesat e popullit shqiptar dhe me vijën e LNÇ”! Edhe në Konferencën II Nacionalçlirimtare e cila aprovoi vendimin e KPNÇ, dënohet marrëveshja që bëri delegacioni i Këshillit të Përgjithshëm me përfaqësuesit e Ballit Kombëtar në Mukje.²³

Dënimi i Marrëveshjes së Mukjes nga PKSh nuk ishte një gjë e lehtë dhe e thjeshtë e që mund të kalonte pa probleme edhe në radhët e Frontit Antifashist Nacionalçlirimtar (FANÇ). Për këtë arsye, E. Hoxha u detyrua që në referatin e mbajtur në Konferencë të fusë një paragraf nëpërmjet të cilit përpiket të shpjegojë qëndrimin e PKSh për mënyrën e trajtimit të problemit kombëtar. Sipas tij: ”KNÇ ka pas një vijë e një politikë të qartë për Kosovën dhe qëndron tek ajo politikë, se është e drejtë. Lufta jonë Nacionalçlirimtare është një luftë popujsh, e përbashkët, krahas me aleatët, kundër Boshtit. Aleanca e shëndoshë me luftë e me gjak vlen më tepër se kartat. Qëllimi është që tok të bashkuar të ndjekim këtë luftë, duke harruar gjithë të kaluarën, se mbi tokën tonë na turret një armik i njëjtë, pastaj ne që kemi luftuar së bashku, me dashurinë më të madhe do t’i ujdism moskuptimet. Populli shqiptar që ka vuajtur nuk do të skllavërojë e copëtojë tjetrin që ka vuajtur si ai kësisoj reciprokisht”.²⁴

Prishja e Marrëveshjes së Mukjes goditi rënd interesat kombëtare të popullit shqiptar dhe ndihmoi në realizimin e interesave të shovinistëve fqinjë ndaj Shqipërisë, shënoi shmangien e PKSh dhe të FANÇ nga parimi i bashkimit pa dallim

²³ Xhelal Gjeçovi, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave në vitet e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare* (nëntor 1941–nëntor 1944), Tiranë, 1986, f. 162.

²⁴ *Dokumente e materiale të organeve të larta të pushtetit revolucionar nacionalçlirimtar 1942-1944*, Tiranë, 1962, f. 50.

feje, krahine e bindjeje politike dhe fillimin e konfrontimit të hapur ndërshtiptar.²⁵

Qëndrimin e vet për Kosovën udhëheqja e PKSh e paraqiti edhe në një trakt, në dhjetor të vitit 1943, me anën e të cilit i bëhej thirrje popullit shqiptar të Kosovës të rrokte armët e të bashkohej me serbët, malazezët dhe të godiste okupatorin e tradhtarët, që kërkonin t'i ndanin e t'i përçanin. E vetmja rrugë e shpëtimit dhe e përmbushjes së dëshirave tuaja, thuhej në trakt, është lufta që do t'i bëni okupatorit tok me popujt e Jugosllavisë. Është Lufta nacionalçlirimtare ajo që do t'iu sigurojë të drejtën e vetëvendosjes deri në shkëputje”.²⁶

Trakti i PKSh i dhjetorit të vitit 1943 u shkrua dhe u shpërnda me porosinë e M. Popoviçit dhe me lejen e KK të PKJ për Kosovën. Për sa i përket të drejtës për vetëvendosje, kjo u fut në trakt pasi në Shqipëri e në Kosovë nuk kishte ende njoftime për vendimet e Mbledhjes së Dytë të Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar të Jugosllavisë (KANÇJ) në Jajcë. Këtë trakt udhëheqësit shqiptarë të Kosovës e interpretuan si një akt që u garantonte shqiptarëve të drejtën për vetëvendosje deri në shkëputje dhe për bashkim me Shqipërinë.²⁷

Por, shqiptarët e Kosovës nuk mund të bindeshin vetëm me anë të një deklarate të PKSh, e cila nuk jepte asnjë garanci për të siguruar të drejtën për vetëvendosje deri në shkëputje.

Siç shihet, qëndrimet që u mbajtën ishin të vakëta ose evazive kur ishte fjala për aspiratat e e ligjshme të shqiptarëve të Kosovës, të atyre të trevave shqiptare në Maqedoni, në Mal të Zi, në Sanxhak dhe Çamëri për të qenë të lirë dhe të bashkuar me

²⁵ “Rreth Marrëveshjes së Mukjes”, *Liria*, 9, prill 1992. Shih edhe Muharrem Dezhgiu, *Çështja kombëtare në programin e forcave politike shqiptare, jashtë Frontit Nacionalçlirimtar, në vitet e Luftës II Botërore*, f. 9.

²⁶ Ndreçi Plasari, “Politika e udhëheqjes së PKSh dhe e Enver Hoxhës ndaj çështjes së Kosovës”, *Studime historike*, 3-4, Tiranë, 1995, f. 80, 81.

²⁷ Po aty.

Shqipërinë. Të drejtat e tyre, madje, duke përsëritur qëndrimin e fuqive drejtuese të koalicionit antifashist kushtëzoheshin me luftën kundër fashizmit italian dhe nazizmit gjerman që në rastin e shqiptarëve do të duhej bërë së bashku me armiqtë shekullorë. Zhvillimi i ngjarjeve më vonë tregoi se edhe pse kosovarët e shprehën qartë vullnetin e tyre për bashkim me Shqipërinë, edhe pse luftuan kundër asaj Jugosllavie që i skllavëroi në vitet 1944 - 1945, PKSh dhe E. Hoxha nuk e shtroi këtë problem për diskutim me PKJ, e as në forumet ndërkombëtare të pasluftës.²⁸

Edhe Malësia dhe trevat tjera shqiptare në Mal të Zi, ndonëse formuan formacione të fuqishme vullnetare, aspirata themelore e të cilëve ishte zgjidhja e çështjes kombëtare, nuk kishin mbështetje nga LANÇ e Shqipërisë. Përkundrazi, ndërsa popullsia shqiptare e kësaj treve i kundërshtonte energjikisht përpjekjet e çetnikëve, po edhe të partizanëve malazezë, që të filtrohen në vatrat e saj, komunistët e ardhur nga Shqipëria hynë në lidhje me komunistët dhe me partizanët malazezë, u dhanë atyre një ndihmë të madhe për t'u organizuar e vepruar, i furnizuan me armë e me municion. Krahës kësaj ata i ndihmuan organizmat partiake dhe njësitë malazeze të shfrytëzonin edhe lidhjet tradicionale ndërmjet fiseve dhe vëllazërive shqiptare e malazeze, institucionin e besës dhe bujarinë tradicionale të malësorëve, për ripushtimin e këtyre viseve.

Pas kapitullimit të Italisë më 1943, Nacionalçlirimtarja në Kosovë bëri përpjekje për shtimin e radhëve, për intensifikimin e aksioneve të armatosura dhe për konsolidimin e strukturave politike dhe ushtarake. Nga fundi i vitit 1943 KK i PKJ-së për Kosovën dhe strukturat e tjera drejtuese të Nacionalçlirimtares, për të parandaluar veprimtarinë e hovshme të forcave nacionaliste, propaganduan me të madhe në popull parimin e vetëvendosjes, duke u referuar në Kartën e Atlantikut dhe duke trumbetuar se do

²⁸ Muharrem Dezhgiu, "Forcat politike shqiptare nga Peza në Mukje", *Studime historike*, 3-4, Tiranë, 1991, f.111.

të formonin një Lidhje më të denjë se ajo e Prizrenit e vitit 1878. Me këtë turk propagandistik ato arritën të përfitonin një pjesë të rinisë shqiptare për platformën e tyre në esencë projugosllave.²⁹

Në Konferencën e Bujanit përveç trevës së Plavës dhe të Gucisë, që u trajtua si pjesë e pandarë e Kosovës, nuk u ftuan përfaqësuesit e trevave të tjera shqiptare jashtë Kosovës, çka dëshmon për një vizion jo të plotë për zgjidhjen e çështjes shqiptare. Në këtë aspekt ky forum vihej në pozitë inferiore në krahasim me Lidhjen e Dytë të Prizrenit, në të cilën u përfaqësuan gati të gjitha trevat shqiptare nën ish - Jugosllavi. Sipas përkatësisë kombëtare në Konferencë morën pjesë gjithsej 43 delegatë shqiptarë, 4 serbë, 3 malazezë dhe 1 boshnjak, kurse 12 delegatë nuk erdhën për arsye të kushteve të vështira. Pjesëmarrësit në shumicën e tyre ishin komunistë, por krahas tyre nuk munguan nacionalistët dhe atdhetarët demokratë, përfaqësues të forcave të armatosura, të rinisë e të gruas antifashiste dhe të tjerë.³⁰

Udhëheqja jugosllave, që ishte përpjekur të shfrytëzonte Konferencën e Bujanit si kundërpeshë ndaj Lidhjes së Dytë të Prizrenit, kur e pa se ajo doli jashtë rathëve të pretendimeve të saj, e pengoi me të gjitha mjetet realizimin e vendimeve të Rezolutës së Konferencës dhe përfundimisht i hodhi poshtë ato.³¹

Materialet e Konferencës së Bujanit iu dërguan edhe KQ të PKSh dhe udhëheqjes së LANÇ të Shqipërisë, por ajo i kaloi ato në heshtje, duke mos bërë asnjë përpjekje për jetësimin e tyre. Atë që nuk e bëri udhëheqja e PKSh për Kosovën dhe trevat e tjera shqiptare e bëri udhëheqja e PKJ për territoret sllovene dhe kroate të pushtuara nga Italia në fund të Luftës së Dytë Botërore. Në

²⁹ Izber Hoti, “Çështja e Kosovës gjatë Luftës së Dytë Botërore”, *Ora*, 31, 17 maj 1996, f. 46.

³⁰ Sami Repishti, Rezoluta e Bujanit, *Studim* (1), *Rilindja*, Zofingen, 11. IV.1994, f. 6.

³¹ *Zbornik I*, knj. 19, d. 104, st. 464-466.

Mbledhjen e Dytë të KANÇJ, ajo sanksionoi vendimet e KANÇ të Sllovenisë dhe të Kroacisë për bashkimin e bregdetit slloven, të Istries dhe të viseve të tjera bregdetare me Kroacinë e Slloveninë, përkatësisht me Jugosllavinë.³²

Me këtë politikë, udhëheqja e PKSH dhe e LAÇ të Shqipërisë, jo vetëm që e injoroi tërësisht Rezolutën e Bujanit, por e rrezikoi seriozisht edhe pavarësinë dhe sovranitetin e vetë Shqipërisë. Megjithatë, këto veprime nuk mund të shuanin aspiratën historike kombëtare të popullit shqiptar, kudo që ndodhej, për vetëvendosje, për pavarësi dhe për bashkimin kombëtar.

Prandaj, nuk qëndron aspak slogani i njohur se gjoja PKSh, nëpërmjet përfaqësuesve të saj në Konferencën e Bujanit e shtroi drejt zgjidhjen e problemit të Kosovës, por, e ndodhur përballë tradhtisë së titistëve jugosllavë dhe mosangazhimit të Aleatëve të Mëdhenj për këtë çështje. Kundër këtij pohimi dëshmon i gjithë dokumentacioni i kohës. Kështu, E. Hoxha dhe partia që ai udhëhoqi, si gjatë luftës, ashtu dhe më pas, nuk e shtruan asnjëherë energjikisht çështjen kombëtare të Kosovës dhe të trevave të tjera shqiptare. Për më tepër, ajo e shkatërroi që në embrion Marrëveshjen e Mukjes, e cila e shtronte drejt çështjen e bashkimit të popullit shqiptar. Kjo parti dhe udhëheqësi i saj nuk mund të pretendojnë se ishin inspirues dhe organizatorë të Konferencës së Bujanit. Për këtë Konferencë E. Hoxha nuk foli asnjëherë as gjatë luftës, as pas luftës, as në Kongresin I të PKSh, ku denoncohej veprimtaria armiqësore e udhëheqjes jugosllave kundrejt Shqipërisë, as në ndonjë kongres tjetër. Vërtet E. Hoxha ka shkruar për vendimet e Konferencës së Bujanit më 1982, kur botoi librin "Titistët", por e bëri këtë në një mënyrë krejt hipokrite, sikur paskësh ndier "gëzimin e madh", kur kishte marrë

³² Lefter Nasi, "Tetë muaj nga historia e luftës së popullsisë shqiptare në Jugosllavi (nëntor 1944-korrik 1945)", në: *E vërteta mbi Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi*, Tiranë, 1990, f. 408.

lajmin për mbajtjen e saj, duke menduar “se më në fund KQ i PKJ e kishte parë drejt problemin e Kosovës e të trevave të tjera shqiptare”. Prononcimin e duhur ai nuk e bëri në kohën kur u mbajt Konferenca, apo kur duhej të zbatoheshin vendimet e saj, por dhjetëra vite më pas, për të justifikuar veten në rivalitet me Josip Broz Titon, se cili prej tyre do të ideonte socializmin më “autentik”.³³

Çka mund të priste populli i Kosovës dhe trevave të tjera nga E. Hoxha, i cili në letrën drejtuar sekretarit të Komitetit Qarkor të PKJ për Rrafshin e Dukagjinit, Ismet Shaqirit, në prill të vitit 1944, shkruante: “Kosova është bazë e reaksionit shqiptar e jugosllav dhe kundër tyre duhet luftuar pamëshirshëm”. “Nga Kosova, theksonte ai, do të rekrutohen një numër i madh forcash, të cilat armiku do t’i dërgojë kundër partizanëve të Jugosllavisë dhe të Shqipërisë”. Prandaj, ai u bënte thirrje formacioneve partizane në Kosovë që të bëjnë çmos për vëllazërinë e popujve të Jugosllavisë, për t’u bashkuar në luftën e përbashkët dhe për t’u ruajtur prej grackave, të cilat do t’ua bëjnë shovinistët duke i nxitur në grindje reciproke”.³⁴

Në kuadrin e përpjekjeve për instrumentalizimin e plotë të LANÇ të Shqipërisë, udhëheqja jugosllave insistonte pandërprere për dërgimin e njësisve të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë (UNÇSh) në Kosovë dhe në trevat e tjera shqiptare, ku pritej një rezistencë e fuqishme kundër okupimit serbo-jugosllav. Kërkesa e parë u bë në qershor të vitit 1944. Këtë kërkesë ia bëri njëkohësisht ShP të UNÇSh edhe Shtabi Kryesor i Ushtrisë Nacionalçlirimtare (SHK i UNÇ) të Kosovës. Lidhur me këtë, në letrën e ShK të UNÇ të Kosovës, datë 26. VI. 1944, dërguar ShP të UNÇSh, veç tjerash, theksohej se “në Kosovë urrejtja shoviniste

³³ Dode Progni, “Në konferencën e bujanit u realizua në mënyrë të ligjshme dhe demokratike pavarësia e Kosovës nga Serbia”, në *Rilindja Demokratike*, Tiranë, 2. XII. 1994, f. 5.

³⁴ N. Plasari, *Politika e udhëheqjes së PKSh dhe e Enver Hoxhës...*, f. 80, 81.

e mbjellë nga shovinistët serbomëdhenj dhe e manipuluar nga okupatorët dhe tradhtarët...frika nga kthimi i së vjetrës bëjnë që Kosova të bëhet baza më e rrezikshme e reaksionit kundër Lëvizjes sonë dhe asaj tujes, por ardhja e brigadave shqiptare në këtë trevë kishte për t'i mposhtur planet e okupatorit dhe të reaksionarëve, duke e kthyer këtë trevë prej bazës së reaksionit në bazë liridashëse”. Pastaj vazhdon se ”shkaktarë që Kosova është bërë bazë e reaksionit janë hegjemonistët serbë”. Por, më poshtë pohonte se shumica e popullit të Kosovës nuk kishte besim tek PKJ dhe tek shtabi jugosllav.³⁵

Në këto rrethana qarqet shoviniste serbomadhe filluan sulmin frontal për ripushtimin e Kosovës. Shtabi Kryesor i Serbisë, në Proklamatën e gushtit të vitit 1944 drejtuar shqiptarëve të Kosovës, i akuzonte dhe kërcënonte njëkohësisht: ”Ju deri më tash keni qenë të mashtruar prej gjermanëve dhe u keni ndihmuar. Ata ju kanë hedhur në luftë për llogari të vet në Mal të Zi, në Maqedoni dhe më në fund në Shqipëri. Në këtë mënyrë ju jeni bërë pjesëmarrës në krimet që ka bërë okupatori gjerman. Së bashku me pushtuesit fashistë ju keni ngritur dorën kundër popujve fqinjë, dhe në këtë mënyrë keni bërë turpin më të madh. Për shkak të qëndrimit të këtyllë, ju deri më tash nuk keni fituar të drejtën të jetoni në barazi dhe vëllazëri me popujt e Jugosllavisë”.³⁶

Megjithatë, as këto vlerësime të Shtabit Kryesor i Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Serbisë dhe as kërcënimet e tij për të depërtuar me dhunë në Kosovë nuk e shqetësuan udhëheqjen e PKSh. Përkundrazi, bashkëpunimi ushtarak mori formën konkrete. Me kërkesën e PKJ-së, disa njësi të armatosura të Ushtrisë

³⁵ AQU, F. ShP, f. l. 23, Letër e Shtabit Kryesor të Kosovës për Shtabin e Përgjithshëm të Ushtrisë Nacional çlirimtare të Shqipërisë, 26. VIII. 1944.

³⁶ Zbornik I, knj. 19, d.164, st. 618-622.

Nacionalçlirimtare të Shqipërisë, u bënë gati të kalonin në veri të lumit Drin.³⁷

Problemi i së ardhmes së Kosovës u shtrua në nivelin më të lartë edhe gjatë vizitës së delegacionit të KQ të PKSh, të kryesuar nga Ramadan Çitaku në ishullin e Visit, në gusht të vitit 1944. Me këtë rast delegacionit iu bë e ditur se Jugosllavia ngadhënjimtare nuk do të lejonte të humbiste territoret e veta, dhe gjithashtu iu tha se edhe Kosova patjetër do të mbetej në kuadrin e saj. Për më tepër, J. B. Titoja kërkonte nga pala shqiptare që ta ndihmonte palën jugosllave për ripushtimin e Kosovës dhe të trevave të tjera shqiptare, sepse sipas tij, reaksioni që kishte zënë rrënjë në atë vend, paraqiste rrezik jo vetëm për synimet e komunistëve jugosllavë, por edhe të atyre shqiptarë.³⁸

Këtu E. Hoxha vinte shenjën e barazimit midis popullit shqiptar të Kosovës së shtypur dhe popullit serb shtypës, të drejtën e të parit për vetëvendosje e quante akt skllavërimi, të dytit, të drejtën për shkëputje ia quante copëtim, kurse të drejtën për të mbështetur synimin e kahershëm për bashkimin e popullit shqiptar dhe trojeve të tij e cilësonte si shovinizëm.

Në vazhdim E. Hoxha mundohet ta "ndërgjegjësojë" popullin e Kosovës, kur, veç tjerash, thotë: "Pra, vetë popullsitë në mes tyre në Kosovë do të merren vesh dhe do të vendosin se nga të shkojnë. LNÇ ka për detyrë ta bëjë popullin e Kosovës të ndërgjegjshëm për aspiratat e tij, duke i thënë se ka për të shpëtuar vetëm me luftë kundër okupatorit fashist dhe okupatorit eventual jugosllav, si Drazha Mihajloviqi. Duhet ta bëjmë popullin e Kosovës të vendosë vetë nga ka për të vajtur, siç e duam edhe ne, dhe të luftojë atë Jugosllavi që do ta skllavërojë..."³⁹ Por këto fjalë

³⁷ Arkivi i Institutit të Historisë Ushtarake (AIHU), Fondi (F). Lëvizja Nacionalçlirimtare (LNÇ), d. 103, f. 307

³⁸ Nijaz Dizdareviç, *Albanski dnevnik*, Sarajevo, 1988, st. 49.

³⁹ Ndreçi Plasari, *Politika e udhëheqjes së PKSh dhe e E. Hoxhës...*, f. 81.

drejtoreshin kundër D. Mihajloviqit dhe jo kundër PKJ dhe J. B. Titos.

Po ky qëndrim rreth kësaj çështjeje u shpreh edhe në Rezolutën e Konferencës së Labinotit: ” Çështja e Kosovës dhe e Çamërisë do të zgjidhet në bazë të Kartës së Atlantikut, në bazë të parimit të vetëvendosjes së popujve, ku garancia më e madhe për triumfin e këtij principi është vetë lufta që bëjnë Kosova e Çamëria krah për krah me popujt jugosllav e grek, për ta zhdukur fashizmin italian e gjerman, dhe bashkë me të gjitha tendencat imperialiste e shoviniste kudo në botë, veçanërisht në Ballkan”.⁴⁰

Udhëheqja jugosllave nga fundi i gushtit 1944 dërgoi në Shqipëri misionin e vet ushtarak, i cili arriti atje më 6 shtator 1944. Misioni i tij i posaçëm, siç del qartë nga fjala e Velimir Stojniqit në Plenumin e Beratit, ishte të përgatitej terreni për bashkimin e Shqipërisë me Jugosllavinë, d.m.th. të arrihej ajo që s’kishte qenë e mundur të kryhej nga M. Popoviq dhe Dushan Mugosha. Ky mision kërkoi nga ShP i UNÇSh, që të ”dërgonte sa më parë forcat e veta në veri të Drinit, për të bashkëvepruar me njësitë e UNÇJ në Kosovë, për mobilizimin e luftëtarëve të rinj, për formimin e njësive të reja, si dhe për shpartallimin e reaksionit në Shqipërinë e Veriut dhe në Kosovë”.

Shtabi Suprem i UNÇJ, duke synuar të gllabëronte Kosovën në një kohë sa më të shpejtë, e informoi Shtabin Operativ të Kosovës se ai e kishte urdhëruar ShK të UNÇ të Maqedonisë për t’i vënë në dispozicion të gjitha njësitë kosovare që gjendeshin atje dhe se i kishte propozuar ShP të UNÇSh që të dërgonte forcat e tij në veri të Drinit.⁴¹

Kërkesat për dërgimin e formacioneve të UNÇSh në Kosovë udhëheqja jugosllave i shoqëroi me urdhrin e 2 shtatorit 1944 për shndërrimin e ShK të UNÇ të Kosovës në Shtab

⁴⁰ *Historia e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar (1939-1944)*, vëllimi IV, prill 193-n-ntor 1944, 8 Nëntori, Tiranë : 1984, f. 534.

⁴¹ Zbornik I, knj. 19, d. 164, st. 618-620.

Operativ dhe për vënien e tij nën komandën e ShK të UNÇ të Serbisë. Katër ditë më pas J. B. Tito kërkoi që ky shtab të drejtonte aksionet në Rrafshin e Dukagjinit dhe në Kosovë, sepse rëndësia e Kosovës për Jugosllavinë ishte e madhe. Ai nënvizonte se "po qe se do të zinte vend reaksioni në Kosovë atëherë do të vështirësohej, jo vetëm pozita jonë në Kosovë, por edhe në Shqipërinë e Veriut dhe në trevat kufitare të Malit të Zi".⁴²

E. Hoxha mori vendim ta plotësonte kërkesën këmbëngulëse të J. B. Titos. Më 12 shtator 1944 ai e urdhëroi komandën e Korparmatës I të UNÇSh të niste menjëherë për në Kosovë Brigadën III dhe V për të bashkëvepruar me njësitë e UNÇJ, me qëllim që të dëbonin prej andej trupat gjermane dhe për të ndihmuar vendosjen e pushtetit jugosllav. Për drejtimin e operacioneve ushtarake, me insistimin e palës jugosllave, u krijua edhe Shtabi i Përbashkët Operativ, me udhëheqës ushtarakë e politikë të brigadave të UNÇSh dhe të atyre kosovare. Hysni Kapoja, me cilësinë e komisarit të Korparmatës I dhe anëtarit të KQ të PKSh u shtronte komisarëve të këtyre brigadave si detyrë parësore: "Të popullarizohet miqësia e popullit shqiptar me popujt e Jugosllavisë" etj. Në këto materiale të E. Hoxhës e të H. Kapos nuk gjen asnjë fjalë për të drejtën e popullit të Kosovës për vetëvendosje dhe për statusin e Kosovës pas lufte, e mos të flasim për çështjen e bashkimit me Shqipërinë. Gjithë theksi vihej tek vëllazërimi me popujt jugosllavë.⁴³

Ndërkaq, në letrën dërguar KQ të PKJ, më 23 shtator 1944, me rastin e kthimit të M. Popoviqit nga Shqipëria në Jugosllavi, E. Hoxha do të shkruante: "...Në këtë luftë të përbashkët kundër armikut të përbashkët, të dy partitë tona vëllazërore, i vunë themelet e vëllazërimit të te dy popujve tanë, Partia jonë e re, që

⁴² Po aty.

⁴³ *Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë* (Vëll. 2), 8 Nëntori, Tiranë 1976, f. 960-961.

udhëhoqi luftën çlirimtare, ndjehet e fortë, sepse me të është Partia e Madhe Komuniste e Jugosllavisë dhe udhëheqësi i saj i mençur Mareshali Tito, i cili nuk do mungojë të na ndihmojë, siç na ka ndihmuar në çastet më të vështira të luftës sonë, që në këtë mënyrë dorë për dorë të përparojmë drejt fitores përfundimtare, për humanizmin e ri”. Në vazhdim ai nuk do të harronte as emisarët jugosllavë në Shqipëri, kur theksonte: ”Do të tregoheshim shumë të pamiradijshëm sikur në këtë vend të mos shprehnim falënderimin e madh që Partia jonë gjithashtu ndien ndaj dy shokëve jugosllavë, Milladinit e Dushanit, të cilët që nga hapat e parë të Partisë sonë e deri sot i angazhuan të gjitha forcat e veta dhe tërë përvojën e tyre që Partia jonë të forcohet dhe të jetë efikase”.⁴⁴

Vlen të theksohet se derisa J. B. Tito dhe udhëheqja jugosllave zhvillonin një veprimtari diplomatike intensive me aleatët, veçanërisht me anglezët dhe sovjetikët, KQ i PKSh mbajti një qëndrim të tillë që çoi në izolimin politik të Shqipërisë. Siç dihet, anglezët sollën misionet ushtarake në Shqipëri, përpara se t'i çonin ato në Jugosllavi. Por E. Hoxha shkoi aq larg me politikën e vetizolimit, sa të mos pranonte edhe ftesën e kryetarit të Misionit britanik për të dërguar në Londër një delegacion për përfaqësimin e Shqipërisë në Komisionin aleat për çështjen e Italisë dhe të territoreve të pushtuara prej saj. Për këto veprime ai nuk ngurroi t'i mburrej edhe M. Popoviqit. Kësi qëndrimi mbajti më pas E. Hoxha edhe ndaj Misionit amerikan dhe perspektivave që hapte bashkëpunimi i barabartë me tri Fuqitë e Mëdha të Koalicionit antihitlerian. Në këtë mënyrë J. B. Tito arriti synimin e tij djallëzor e antishqiptar për ta mbajtur Lëvizjen Antifashiste Shqiptare të izoluar e plotësisht nën kontrollin e tij.⁴⁵

⁴⁴ *Libri i bardhë mbi politikën armiqësore të Qeverisë së Republikës Popullore të Shqipërisë ndaj Republikës Federative Popullore të Jugosllavisë*, Beograd, 1961.

⁴⁵ E. Hoxha, *Rreziku anglo-amerikan për Shqipërinë*, Tiranë, 1984, f. 314-315.

Në vjeshtë të vitit 1944 Kosova dhe viset për rreth kishin rëndësi të veçantë si në aspektin ushtarak ashtu edhe politik. Në këtë kohë u rrezikua pozita e grupit gjerman të armatave "E" në Greqi, kështu që trupat gjermane u detyruan të tërhiqeshin nëpër Maqedoni, Kosovë, Rrafshin e Dukagjinit, Sanxhak, Mal të Zi dhe Bosnjë. Po kështu, Komiteti i Çlirimit Kombëtar të Jugosllavisë ishte marrë vesh me Moskën për pjesëmarrjen e Ushtrisë së Kuqe në operacionet ushtarake në Jugosllavi dhe me Frontin Patriotik të Bullgarisë që në luftime kundër forcave gjermane të merrnin pjesë edhe forcat bullgare. ShS i UNÇJ u mor vesh edhe me ShK të UNÇSH-së që njësitet e saj të merrnin pjesë në po këto operacione ushtarake. Pas këtyre marrëveshjeve filluan luftimet për kinse çlirimin e Kosovës dhe të viseve të tjera etnike shqiptare, por në të vërtetë ishte fjala për ripushtimin klasik të tyre.⁴⁶

Forcat e UNÇSH-së ishin të parat që hynë në Kosovë. Kjo u bë pasi më 01. X. 1944, komandanti i ShS të UNÇJ e APJ-së i dërgoi telegram ShK të UNÇ dhe AP të Shqipërisë që të dërgojë në Kosovë e vise të tjera brigadat shqiptare. Në planin e Shtabit Operativ të Kosovës ishte paraparë që Brigada I dhe IV kosovare dhe Brigada III dhe V të UNÇSH të marshonin në drejtim të Rrafshit të Dukagjinit.⁴⁷

Më 13. X. 1944 pjesë të Divizionit V të UNÇSH-së kapërcyen kufirin politik të paraluftës pranë Gjakovës. Po në këtë kohë në Kosovë hynë edhe forcat e Brigadës IV të UNÇ e AP për Kosovë e Metohi. Këto brigada zhvilluan luftime të rrepta kundër njësiteve të grupit luftarak "Skënderbeu" dhe forcave të shumta vullnetare. Në rrugën Prizren-Shkodër dhe Prizren Deçan ato luftuan kundër forcave gjermane, të cilat tërhiqeshin nga Shqipëria dhe siguronin krahun e majtë të grupit të armatave "E", kurse në fshatra dhe në Gjakovë kundër vullnetarëve shqiptarë. Brigada I e

⁴⁶ Izber Hoti, "Kosova dhe viset e tjera shqiptare nga kapitullimi i Italisë Fashiste deri në fund të nëntorit 1944", *Kosova* 26, Prishtinë, 2005, f. 220.

⁴⁷ Po aty.

UNÇ e AP për Kosovë e Metohi dhe Brigada III e UNÇSH-së vepronin në drejtim të Deçanit dhe të Pejës, kurse Brigada IV e UNÇ e AP për Kosovë e Metohi dhe Brigada V e UNÇSH-së në drejtim të Prizrenit. Njësitet që depërtuan në drejtim të Dragashit, Gjakovës, Prizrenit dhe Pejës "çliruan" së pari Dragashin më 5 X. 1944, pastaj Hasin, kurse më 14. X. 1944 sulmuan Gjakovën. Këtë qytet e sulmuan Brigada IV e UNÇ e AP për Kosovë e Metohi dhe Brigada V e UNÇSH-së, të cilat u shkaktuan dëme të konsiderueshme forcave gjermane dhe vullnetare, mirëpo qytetin nuk e morën për shkak se njërive kundërshtare u erdhën në ndihmë forca nga Prizreni e Peja.⁴⁸

Shqiptarët e Kosovës dhe viseve të tjera në Mal të Zi dhe në Sanxhak nuk mund të vazhdonin luftën kundër vëllezërve të tyre nga Shqipëria edhe pse këta kishin ardhur t'u ndihmonin serbëve dhe malazezëve për ripushtimin e këtyre trevave. Komandat e dy brigadave shqiptare hynë në bisedime me komandat e forcave patriotike, të cilat dhanë besën se nuk do të luftonin më tutje brigadat shqiptare: "Me zemër e me pushkë jemi me ju, jemi gati që edhe pushkët tona t'i bashkojmë në luftë kundër gjermanëve, por gjithnjë kemi frikë nga forcat serbe, sepse serbët janë të pabesë"⁴⁹. Ata njëkohësisht shprehnin edhe drojën se mos brigadat shqiptare i tradhtonin. Megjithatë, "shqiptarët u vëllazëruan shpejt me shqiptarë" dhe, pas 28 tetorit, luftimet në Kosovë u zhvilluan pothuaj plotësisht me forcat gjermane.⁵⁰

Luftimet në Rrafshin e Dukagjinit zgjatën deri më 17 nëntor 1944, kur forcat gjermane, nën presionin e fuqishëm të njërive të përmendura dhe të vetë zhvillimit të ngjarjeve në frontet kryesore të luftës, u detyruan ta lëshojnë në të njëjtën ditë Pejën

⁴⁸ Po aty, f. 222.

⁴⁹ N. Plasari, *Politika e udhëheqjes së PKSH dhe e Enver Hoxhës...*, f. 89.

⁵⁰ Po aty.

dhe Prizrenin.⁵¹

Përafërsisht në të njëjtën kohë vazhdoi depërtimi i forcave pushtuese malazeze në viset veriperëndimore shqiptare. Më 16 tetor 1944 Brigada IX malazeze ripushtoi Plavën dhe, duke bashkëvepruar me partizanët vendës, zuri rrugën Murinë-Pejë. Më 11 nëntor 1944 u ripushtua Gucia. Në Vuthaj u erdhi në ndihmë Batalioni i 3-të i Brigadës XXV të UNÇ të Shqipërisë, i cili zuri rob krerët e forcave patriotike të Plavës e Gucisë në krye me Shaban bej Rexhepagajn dhe të nesërmen i pushkatoi në Zall të Koçisë (Krushevë), si dhe mobilizoi të gjithë meshkujt e aftë për pushkë.⁵²

Repartet e Brigadës I të Bokës së Kotorrit, duke shkuar pas forcave gjermane që po tërhiqeshin, më 24 nëntor 1944 ripushtuan Tivarin, pikën më të skajshme të trevave bregdetare shqiptare. Batalioni II i Brigadës I të Bokës dy ditë më vonë, përkatësisht më 26 nëntor ripushtoi edhe Ulqinin dhe bregdetin deri në kufi me Shqipërinë.⁵³

Pas kësaj, nën pretekstin e ndjekjes së forcave "reaksionare" të Hasan Isufit u shpall shtetrrethimi dhe gjendja e jashtëzakonshme, e cila u shoqërua me terror dhe gjenocid masiv.

Me insistimin e palës jugosllave, Divizioni i 5-të dhe ai i 6-të i UNÇSH-së u angazhuan në luftime kundër forcave gjermane në Sanxhak, në Mal të Zi dhe në Bosnjën Lindore. Këto luftime filluan më 12 dhjetor 1944 dhe ndihmuan për pushtimin e Tutinit, Pazarit të Ri, Senicës, Prijepoljes, Podgoricës, Pribojit dhe Vishegradit nga forcat serbo-jugosllave.⁵⁴

Po më 12 dhjetor 1944, Brigada XXII e Divizionit të 6-të

⁵¹ Zbornik I, knj. 19, d. 144, st.. 361-362.

⁵² Rexhep Dedushaj, *Krahina e Plavës dhe Gucisë nëpër shekuj*, New York, 1994, f. 278.

⁵³ Riza Rexha, "Lëvizja Nacionalçlirimtare në Ulqin dhe rrethinë më 1941-1945", *Kosova*, 6, Prishtinë 1977, f. 289.

⁵⁴ Po aty.

të UNÇSH çliroi Deçiqin, kurse dy ditë më vonë Tuzin. Popullsia shqiptare e kësaj treve e detyroi shtabin e kësaj brigade të ngrinte flamurin shqiptar në Majën e Deçiqit, si në kohën e kryengritjes antiosmane të vitit 1911 dhe kërkoi me forcë që Tuzi, Hoti e Gruda, të bashkoheshin me Shqipërinë. Mirëpo, në bisedimet e zhvilluara në Shkodër më 21 janar 1945 midis përfaqësuesve të këtyre trevave dhe Shtabit të Truparmatës III të UNÇSH-së, përfaqësuesit e UNÇSH-së, krejtësisht ndryshe me shpresat dhe aspiratat e popullsisë shqiptare në këto troje, firmosën që këto treva nga pikëpamja administrative do të vireshin nën administrimin jugosllav. Popullsia do të kishte të drejtën e përdorimit të flamurit shqiptar dhe të dygjuhësisë, ndërsa komandanti dhe komisar i komandës së vendit në Tuz do të ishin shqiptarë. Përkohësisht do të pezullohej mobilizimi i popullsisë së këtyre trevave në UNÇJ. Marrëveshja do të hynte në fuqi pasi të miratohej nga qeveria shqiptare dhe ajo jugosllave. Në këtë mënyrë, komunistët shqiptarë të të dy palëve në janar 1945 pajtoheshin që kjo pjesë e tokës së tyre t'i mbetej Jugosllavisë.⁵⁵

Luftimet në Sanxhak, në Mal të Zi dhe në Bosnjën Lindore u zhvilluan në kohën kur në Kosovë forcat ushtarake jugosllave kishin ndërmarrë operacione të gjera ushtarake për shpartallimin e forcave nacionaliste shqiptare të qëndresës. Pra, ndërsa partizanët shqiptarë luftonin në Mal të Zi, në Bosnjën Lindore etj., forcat ushtarake serbe e malazeze terrorizonin e masakronin trevat e pambrojtura shqiptare.⁵⁶

Në historiografinë e Kosovës ka dominuar teza e diskutueshme (e paqëndrueshme) së Lëvizja partizane në Kosove dhe në trevat shqiptare për rreth (1941-1945) ka qenë Lëvizje Çlirimtare dhe se këto troje në nëntor të vitit 1944 u çliruan. Sikur

⁵⁵ Lefter Nasi, *Ripushtimi i Kosovës (shtator 1944-korrik 1945)*, Tiranë, 1996, f. 71.

⁵⁶ Po aty, f. 724.

ky problem të trajtohet me një qasje kritike e në mbështetje të argumenteve të qëndrueshme , do të rezultonte së Kosova dhe trevat shqiptare për rreth nuk u çliruan në nëntor të vitit 1944, por u ripushtuan nga forcat partizane jugosllave e bullgare (këto të fundit të konvertuara nga fashistë në antifashistë brenda natës). Për ironinë e gjërave këto forca u mbështeten fuqimisht edhe nga formacionet partizane të Shqipërisë. Prandaj qëndresa kundër zgjedhës jugosllave dhe lufta për çlirim kombëtar e demokraci që udhëhoqi Lëvizja Nacional Demokratike Shqiptare në të gjitha trojet etnike, gjatë dhe menjëherë pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore, u shndërrua në Lëvizje të fuqishme për çlirimin dhe bashkimin kombëtar. Kjo qëndresë e radhiti Kosovën dhe trevat e tjera shqiptare në Jugosllavi në pararojë të forcave prodemokratike të Ballkanit dhe të Evropës Lindore, që iu kundërvunë që nga fillimi sistemit totalitar komunist, por që nuk patën mbështetjen e Aleancës Antifashiste. Si rrjedhim, vazhdimi i dhunës dhe terrorit mbi pjesën e popullit shqiptar për disa dhjetëvjetësja e mbajti të ndezur zjarrin e frymës e rezistencës dhe të kryengritjes e të luftës për liri e pavarësi, e cila mori intensitet sidomos në vitet e 90-ta dhe kulmoi me Luftën Çlirimtare të viteve 1998-1999, me të cilën mori fund pushtimi i Kosovës nga Serbia. Por, Maqedonia Shqiptare, Kosova Lindore, dhe treva të tjera mbeten nën sundimin e huaj.

